

45-58) de geringe invloed van de Verlichting op de leerlingen van de school. G. van Dijk behandelt in 'De Nachtegaal van het Laantje in Den Bosch: Alphons Diepenbrock, een classicus waar muziek in zat' (I 61-74) de trieste periode in zijn leven waarin de componist docent klassieke talen op het stedelijk gymnasium was — in zijn eigen woorden gold hij als 'een prul van een docent' en kennelijk terecht. De tweede helft van het artikel betreft de invloed van de klassieken en het Latijn op Diepenbrocks muziek en publicaties. In hoeverre hij hierin echter uitzonderlijk was blijft de vraag.

P. F. Ch. Smit biedt in 'Van leerling tot curator' een 'korte levensschets van mr. J. P. W. A. Smit 1883 's-Hertogenbosch 1972' een respectvolle terugblik op leven en werken van zijn vader, rijksarchivaris van Noord-Brabant en van 1923 tot 1965 curator van het gymnasium waar diens vader eerder rector was. Demesne ten slotte schreef in nog geen 10 bladzijden (I 85-93) een causerie over de geschiedenis van het gymnasium. Vriendelijke artikelen in een vriendelijke bundel.

F. J. Kossmann

E. Aerts, *Het bier van Lier. De economische ontwikkeling van de bierindustrie in een middelgrote Brabantse stad (einde 14de-begin 19de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie van wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren, LVIII (1996) nr. 161 ; Brussel: Paleis der academiën, 1996, 311 blz. + microfiche, ISBN 90 6569 658 X); E. Aerts, *Het bier van Lier in cijfers (ca. 1400-ca. 1800)* (Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën. Studia LXXIII; Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1996, 72 blz.).

'Van een aanvankelijk erg groot brouwsel rest hier uiteindelijk een bescheiden biertje' eindigt de auteur zijn voorwoord (7). Het hierboven eerstgenoemde boek begon als een Leuvense doctoraatsthese van 1300 bladzijden. Het laatste hoofdstuk van deze immense hoeveelheid is hier bewerkt tot 312 bladzijden, plus microfiches, en een begeleidend boekje met extra cijfermateriaal. *Het bier van Lier* is niet alleen een bekorting, het is ook een aanscherping van de dissertatie die dankzij nieuw ontdekte bronnen en nieuwe statistische software mogelijk werd. Aerts stelt zich ten doel om 'een bijdrage [te] leveren tot een beter historisch inzicht in de zogenaamde historische bewegingen... conjunctuur, trend, lange golf' (5). Het gekozen middel is de analyse van een uitgebreide *casus*: de Lierse biernijverheid van de veertiende tot de negentiende eeuw. Bij de drastische bekorting van de dissertatie sneuvelde de tweede doelstelling, het schrijven van een '*histoire totale* waarin brouwtechnische, economische, sociale, politieke, institutionele en zelfs mentale elementen' tot een beeld van de 'rijke schakeringen van de historische werkelijkheid' hadden moeten leiden (5). De verwachting evenwel van Aerts dat hij de overdaad aan verzameld en in reeksen vastgelegd materiaal nog ten nutte kan maken komt uit. Zo verscheen in 1998 zijn artikel over 'Het hoofdelijk bierverbruik in de Zuidelijke Nederlanden (ca. 1400-1800). Enkele kanttekeningen' (*Bijdragen tot de geschiedenis*, LXXXI (1998) afl. i-iii, 43-59; dit nummer verscheen ook onder de titel '*Proeve 't al, 't is prysselyck'*. *Verbruik in Europese steden (13de-18de eeuw)*. *Liber amicorum Raymond van Uytven*).

Aerts schreef een zeer technische studie. Na een lange inleiding begint de auteur aan een nauwgezette analyse van de verschillende bronnen, en een toetsing van de waarde voor het samenstellen van reeksen van lange adem. Het zijn uiteraard de inkomsten van de overheid uit verschillende heffingen die de omvang en de aard van de bierproductie moeten verhelderen, en de wijze waarop geregistreerd werd krijgt de nodige aandacht. Hoeveel bier staat er tegenover een bepaalde aanslag?

Naast de reeksen de mensen. In een hoofdstuk over kwalitatieve bronnen (waarvan auteur omslachtig beredeneert dat ze óók waardevol zijn voor de economisch historicus) komen allerlei themata aan de orde. Het ontstaan, om te beginnen, van het corporatisme in de biersector in de tweede helft van de zeventiende eeuw, laat, maar dat was in deze sector kennelijk niet ongebruikelijk. Aerts veronderstelt dat de constante vraag naar bier en de intensieve controle van de overheid op de brouwers het inrichten van een brancheorganisatie voor de brouwers niet noodzakelijk maakte. Overtuigender is de constatering dat er in de vijftiende eeuw weliswaar veel bier was, maar dat er slechts vijf tot tien brouwers waren. In de zeventiende eeuw begonnen de brouwers, vol zelfvertrouwen door groeiend exportsucces en stijgende welvaart een lobby om een ambacht te mogen vormen, inclusief gildedwang. De lobby had succes, en de trotse brouwers richtten in 1693 een moutmolen op.

De tweede casus behandelt een curieus gevolg van het ontbreken van een brouwersgilde: de onmogelijkheid een rol te spelen in de afvaardiging die de ambachten vertegenwoordigde in het stadsbestuur—toen de brouwers in 1668 eenmaal georganiseerd waren reikten hun ambities al snel verder, en na allerlei juridische touwtrekkerij verwierven ze het recht schepen of burgemeesters te worden. Van 1678 af vervulden de brouwers 28% van de burgemeesterszetels, en 22% van alle schepenfuncties, wat wrevel opwekte bij de andere ambachten. Het suggereert dat de oprichting van een organisatie door de brouwers onderdeel was van een campagne die meer gericht was op het verwerven van invloed in, dan vrijheid ten opzichte van het stadsbestuur, zoals Aerts suggereert (115).

Casus drie schetst de ontwikkeling van de kwaliteit van het bier die in 1426 nog leidde tot klachten 'dat de brouwers van hier binnen dbinnen bier niet alsoe goet en bruwen (119), maar dat in de achttiende eeuw beschreven werd als 'une bierre qu'on nomme cavesse qui a beaucoup de réputation dans le Pays: on en boiut beaucoup l'été" (123). Caves was volgens het handzaam glossarium achterin 'het Lierse *primebeer* bij uitstek' van het laatste kwart van de zeventiende tot en met het laatste kwart van de negentiende eeuw.

De laatste honderd bladzijden tracht de auteur de cijfers betreffende bier te Lier te gebruiken om tot conjunctuur- en langere golfreeksen te komen. Uiteindelijk en na ampele overweging blijken de opbrengst van het gruitrecht en de stedelijke bierbelasting de fraaiste reeksen op te leveren. Van 1350 tot 1820 vond Aerts een curve waarin niet al te veel regelmaat te vinden is, en waarin 40% van de periodes 'moeilijk' is en 39% met 'expansie' kan worden aangeduid. De twee expansieperiodes 1440-1475 en 1650-1720 hebben te weinig overeenkomsten in aard en duur om er 'wetten' uit af te kunnen leiden — in het eerste geval ontstond de groei op de eigen markt, in het tweede was het de export die tot de groei leidde, wat ook de grotere kracht van de groei in deze periode zou verklaren. De cijferreeksen voor Lier mogen niet geëxtrapoleerd worden naar andere Brabantse steden, maar toch weet Aerts ondanks al deze teleurstelling zijn boek opgewekt af te sluiten: het belangrijkste besluit is, meent hij (237) dat mensen in de pre-industriële samenleving door hun creativiteit de economische krachten wisten te beïnvloeden. Waarvan akte.

F. i. Kossmann

R. Pots, *Cultuur, koningen en democraten. Overheid en cultuur in Nederland* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 2000; Nijmegen: SUN, 2000, 647 blz., f49,50, ISBN 90 6168 592 3).

Onder sommige wetenschappers leeft de opvatting, dat sinds de late zeventiende eeuw de rol